

تطبیق شاخص‌های شهرسازی اسلامی در فضای شهری (نمونه موردی: راسته‌بازار مظفریه شهر همدان)

هما حبیبیان*

تاریخ دریافت مقاله: ۹۳/۹/۱۶

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۳/۱۱/۱۲

چکیده

یکی از فضاهای جغرافیایی که از دیرباز، انعکاس‌دهنده‌ی ایدئولوژی نظام‌های حاکم بوده، پدیده‌ی شهر است. بر این اساس، شهر اسلامی بازتابی از اندیشه‌های متعالی دین مبین اسلام در تمامی جوانب است. اسلام به‌عنوان یک فضای فرهنگی و یک فضای ارتباطی ممتاز، بر مناظر شهری، سیمای ظاهری شهرها، ساختارهای و نحوه‌ی کار آن‌ها، ارتباط آن‌ها با یکدیگر و با محیط اطرافشان تأثیر گذاشت. هدف از این تحقیق بررسی موضوعی که یک شهر اسلامی چیست و دارای چه ویژگی‌ها و مؤلفه‌هایی است و در ادامه به بررسی شاخص‌های شکل‌گیری شهرسازی اسلامی و تطبیق این شاخص‌ها با فضای شهری امروز و استخراج معیارهای مشترک پرداخته شده است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است. با استفاده از استخراج معیارها و نیز مصاحبه؛ ماتریس دودویی تنظیم و سپس نتایج آن در مورد منطقه مورد مطالعه راسته‌بازار مظفریه شهر همدان بیان شده است که در این پژوهش ۷ معیار شامل مقیاس انسانی، زیبایی بصری و معنایی، هویت و حس تعلق به فضا، مشارکت و تعاملات اجتماعی، ایمنی و امنیت (آسایش و آرامش)، عدالت (تعادل) و خوانایی به‌عنوان معیارهای مشترک انتخاب و مورد بررسی قرار گرفت و در نهایت پیشنهادهایی جهت ارتقاء و بهبود موارد فوق ارائه شده است.

واژگان کلیدی

شهر اسلامی، شهرسازی اسلامی، فضای شهری، شهر همدان

مقدمه

شهر پایگاه اصلی تمدن و تبلور ذهنی و تکنولوژی بشر است. واژه شهر و شهرنشینی، تاریخی به درازای عمر بشر دارد؛ اما هیچ شهری در گذر زمان توان ماندگاری نداشته، مگر این که دارای هویت فرهنگی مشخص بوده باشد. دین اسلام با توجه به صبغه فرهنگی برجسته‌ای که دارد، از همان آغاز تأثیرگذاری خویش، هویت‌یابی اسلامی را بر پایه مؤلفه‌های اجتماعی بالأخص مؤلفه‌های شهری آغاز نمود. بین اسلام و زندگی شهری، رابطه خاصی وجود دارد و ترویج اسلام با توسعه و ترویج زندگی شهری متجلی شده است. تاریخ اسلام، با پی‌ریزی و ایجاد نوع مختلف شهر آغاز شده است. اسلام به‌عنوان یک فضای فرهنگی و یک فضای ارتباطی ممتاز، بر مناظر شهری، سیمای ظاهری شهرها، ساختارها و نحوه کار آن‌ها، ارتباط آن‌ها با یکدیگر و با محیط اطرافشان تأثیر گذاشت (نقی‌زاده، ۱۳۸۵).

در راه شناخت ویژگی‌ها و مشخصات شهر اسلامی، ابتدا لازم است با ایدئولوژی اسلامی بیان شود. شهر بر پایه جهان‌بینی ساخته می‌شود و عالی‌ترین نمود اشغال و تصرف فضا بر مبنای عقیده و ایده است. شهر اسلامی برای خود چشم‌انداز ویژه‌ای خلق می‌کند. اگر این چشم‌انداز را به‌عنوان یک نظام مهم که ارزش‌های جامعه را نشان می‌دهد در نظر گرفته شود، متونی هستند که می‌توانند بازگوکننده هویت و اعتقادات مردم یک ناحیه و ساکنان یک منطقه باشند (نقی‌زاده، ۱۳۸۵).

بیان مسئله

شهرهای عهد اسلامی شاخص‌ها و مؤلفه‌های داشته که از ابعاد و زوایای گوناگون قابل بررسی و مطالعه است. بررسی شاخص‌های شهر در بطن اندیشه‌های اسلامی و کنکاش در آیات شریفه قرآن برای دست یافتن به اندیشه‌های پویا و قابل استفاده در شهرهای اسلامی ضروری به نظر می‌رسد. در ایران علی‌رغم بحث‌های مختلفی که در باب هویت اسلامی و اندیشه‌های اسلامی خصوصاً در بعد از انقلاب مطرح گشته، هنوز مطالعات کاربردی که بتوان ویژگی‌های فضای شهری-اسلامی را بیان کند، وجود ندارد. از سوی دانشمندان اسلامی همواره برای رسیدن به جامعه‌ای ایده‌آل و شهر اسلامی که بتواند به این خواسته‌ها برسد، تلاش کرده‌اند. دست‌یابی به فضای شهری که بتواند بستر رشد کمالات انسانی را فراهم کند، نیازمند اندیشه‌هایی است که به طراحان و برنامه‌ریزان شهری کمک می‌کند تا تصمیمات جدی در این حیطة گرفته و در راستای ایجاد و ارتقاء این فضاها بکوشند.

آگاهی از معیارهای شکل‌گیری فضاهای شهری در شهرها و کلان‌شهرها به‌خصوص در شهرهای اسلامی به دلیل از اندیشه‌های غربی و نامتناسب با فرهنگ اسلامی پدیدار شده است. در این مسئله مطالعه متون اصیل اسلامی و واکاوی و احیای اندیشه‌های اصیل اسلام ضروری به نظر می‌رسد. از آنجاکه قرآن به‌عنوان قانون اساسی دین اسلام و بهترین نسخه شفا بخش روح و جسم انسان است، نسبت به مقوله شهر نیز توجه ویژه‌ای داشته است. معیار تمدن و شهرنشینی در قرآن داشتن خدانشناسی و فرهنگ دینی است که از نظر قرآن مجتمع‌هایی متمدن هستند که افرادی صالح در آن اجتماع یابند و فعالیت داشته باشند. در این راستا با توجه به موارد گفته‌شده به بحث در خصوص این که یک شهر اسلامی چیست و دارای چه ویژگی‌ها و مؤلفه‌هایی است و در ادامه به بررسی شاخص‌های شکل‌گیری شهرسازی اسلامی و تطبیق این شاخص‌ها با فضای شهری امروز و استخراج معیارهای مشترک پرداخته‌شده و در نهایت با بررسی این معیارها در فضای شهری راسته‌بازار مظفریه در شهر همدان پرداخته‌شده است و نهایتاً راهکارهایی جهت بهبود ارائه شده است.

سوالات تحقیق

- شهر اسلامی در میان شهرها و جوامع دیگر حائز چه شاخص‌ها و ویژگی‌های بارزی است که آن را از سایر شهرها و ملل متمایز می‌کند؟
- شاخص‌های شکل‌گیری شهرسازی اسلامی چیست و چگونه می‌توان با فضاهای شهری امروزه داد؟

ویژگی‌ها و مؤلفه‌های شهر اسلامی

۱- **اصل توحید و خدامحوری:** بر اساس نگرش دینی به هستی و کون آفریده‌ی خداوند است. نظام هستی که دربرگیرنده آسمان‌ها، جمادات، گیاهان، حیوانات، ملائک، انسان‌ها و... است، بر اثر تصادف به وجود نیامده است و خود آفریننده خود نیست. چنین مجموعه‌ی پیچیده‌ای نیازمند، آفریدگاری توانا، قادر، حکیم، دانا و خردمند است و چنین آفریدگاری، خداوند یکتا است. در یک جامعه یا شهر آرمانی در جهان دینی، اصل توحید و خدامحوری، رکن اساسی است و خصلت اصلی شهر دینی، ایمان به اصل مذکور و پذیرش الزامات ناشی از آن است.

۲- **حفظ کرامت و عزت نفس آدمی:** در یک جامعه آرمانی، انسان‌ها دارای کرامت و عزت‌نفس‌اند و این عزت و کرامت باید حفظ شود و محور تمام تصمیمات و سیاست‌گذار نیز با چنین باشد. کرامت انسانی برترین گوهری است که خداوند تبارک و تعالی به انسان ارزانی

داشت و به‌عین آن انسان را از دیگر موجودات خود برتر و متمایز ساخت. عصری که بر اساس آن انسان از سایر موجودات برتری یافت و تمام فرشتگان مأمور شدند که در برابر این کرامت کرنش کنند و او را بزرگواری و خود را خوار نمایند^۱. نکته قابل توجه آن است که حفظ حرمت انسان‌ها، در یک شهر اسلامی، متوجه همه انسان‌ها است و هیچ فردی از این دایره خارج و مستثنا نیست.

۳- عدالت: یکی از برترین و گرامی‌ترین آرمان‌ها و اصول اساسی زندگی بشر، عدالت است. قرآن کریم هدف اساسی رسالت آسمانی تمامی پیامبران را برقراری عدالت می‌داند: "لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ"^۲. به‌طور خلاصه در جامعه اسلامی (یا شهر آرمانی) دادگری و عدالت محور تمامی فعالیت‌ها است و در این اصل در آن برقرار است. عدالت و دادگری به‌منزله یکی از خصوصیات مؤمن و جامعه‌ی اسلامی و همچنین به‌منزله‌ی یکی از اهداف چنین جامعه‌ای، راهگشای روابط زندگی فرد و جامعه است.

۴- آزادی و برابری: در آرمان‌شهر اسلامی، انسان‌ها بنا بر اصل توحید "آزاد و برابر" آفریده شده‌اند، تمامی انسان‌ها آفریده خداوند و وی انسان‌ها را "برابر و آزاد" خلق نموده است. انسان‌ها از بدو تولد، دارای هیچ امتیاز و برتری ذاتی و فطری نمی‌باشند تا مبنای برتری و نابرابری آنان گردد و احیاناً عده‌ای خویش را مستحق فرمان‌برداری و دیگران را ملزم به اطاعت نمایند. آزادی یکی از مؤلفه‌های شهر اسلامی است. این آزادی مشمول تمام حوزه‌های فردی، اجتماعی، دینی و سیاسی است و در جامعه اسلامی وظیفه شهروندان و دولت نسبت به یکدیگر این است که حق را پاس بدارند.

۵- امنیت: مؤلفه دیگر شهر آرمانی در اندیشه‌ی دینی، وجود "امنیت" در تمامی عرصه‌های آن است. در نگرش دینی، خداوند موجودی امنیت آفرین است و یکی از صفات خداوند "السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ"^۳ است. ایمان به خداوند برای انسان ایجاد آرامش، امنیت و دلگرمی می‌کند و در مقابل نفی و رد آن سایه‌ی ترس، خوف و وحشت و هولناکی است. ایمان به خدا و یادآوری ذکر وی چنانچه قرآن می‌فرماید، مایه‌ی آرامش و اطمینان است^۴. در هر صورت در جامعه آرمانی و یک شهر اسلامی، اصل امنیت در حوزه‌های ذیل اساسی است:

۱. امنیت در انجام مناسک و عبادات
۲. امنیت در حوزه پذیرش عقاید و اندیشه‌های گوناگون
۳. امنیت جانی، مالی، شخصیتی و حیثیتی افراد.
۴. امنیت حوزه و حرم خصوصی افراد
۵. امنیت اقوام و ملل دیگر
۶. امنیت مظلومان و ستم‌دیدگان
۷. امنیت در معابد و حریم‌های الهی
۸. امنیت موجودات و سایر حیوانات، پرندگان، زمین، جانداران

۶- اصل مسؤلیت و عطف به طبیعت: در نگرش دینی به دلیل حضور خداوند، اعتقاد به اصل توحید و مسؤلیت انسان و همچنین این نکته که سعادت انسان صرفاً در شادی و مصرف به حدوحصر و ارضا غرایز صرف حیوانی نیست، نگرش و رفتار انسان به طبیعت نیز متفاوت است. از این‌رو انسان تلاش ندارد تا به نحوی افراطی بر طبیعت مسلط و چیره شود و آن را صرفاً به خاطر ارضای خواسته‌ای نفسانی‌اش نابود نماید. انسان در این چارچوب خویش را در برابر طبیعت و هستی مسئول و موظف می‌داند، گرچه بر آن سلطه دارد و در آن دخل و تصرف می‌کند، ولی تصرفش بی‌حدوحصر نیست.

مفهوم شهر اسلامی

در منابع مختلف برای شهر اسلامی تعاریف گوناگونی ارائه شده است. شهرسازان بر اساس معماری حاکم بر شهرها آن را شهری می‌دانند که بر اساس فرهنگ اسلامی ساخته شده است. در الگوی شهر اسلامی، عامل مسلط دین اسلام است و به‌طور حتم تمام شاخص‌ها و عناصر زندگی اجتماعی و کالبدی شهر بر اساس این عامل نظام و هویت می‌یابد. به این ترتیب شهر اسلامی ماهیتی است ثابت که در هر مکان و زمان تجلی ویژه خویش را خواهد داشت. به عبارت دیگر، شهر اسلامی ماهیتی است بالقوه که می‌تواند در هر زمان و مکانی با توجه به فناوری و مصالح و دانش و هنر و فرهنگ بومی-که با اصول و ارزش‌های اسلامی در تعارض نباشند، تفسیر و تجلی خاص خویش را

۱ نهج البلاغه، ترجمه‌ی جعفر شهیدی، (تهران، انتشارات علمی فرهنگی، چاپ پانزدهم، ۱۳۷۸)، خطبه‌ی ۱، صفحه ۵

۲ سوره الحديد آیه ۲۵

داشته باشد (نقی‌زاده، ۱۳۸۵). به‌طور کلی فرهنگ اسلام که نوع خاصی از فرهنگ دینی با نمود مردمی است، با تغییر رفتار شهرنشینی مردم و تحول صورت ظاهری شهرها بر شهرهای ما تأثیر عمده‌ای گذاشت. همچنین اسلام با دو استراتژی رویه توسعه شهرها را تغییر داد:

الف- تولد عناصر جدید شهر: فرهنگ جدید نیازمند عناصر جدیدی بود که ظهور آن‌ها، تأویل جدیدی از تبلور کالبدی شهر را ارائه می‌کرد. معماری بناهای جدیدی را به این جامعه هدیه داد. مساجد، تکایا، امامزاده‌ها، مدارس قدیم و... از دیگر عناصر خاص این دوره است.

ب- تغییر و تکامل عناصر قدیمی: بازارها و محلات نیز در این دوران تعاریف کاملی به خود گرفتند، به‌طوری‌که تصویر ذهنی ما از این عناصر همان است که در دوره اسلامی شکل گرفته است. میدان‌ها، راه‌ها و کاروانسراها نیز از جمله این عناصر هستند.

به‌طور کلی، شهر در دوره‌های قبل از اسلام و در ایران باستان، طی دوره‌ای نسبتاً طولانی، تحول تدریجی خود را از نظامی تا اجتماعی پشت سر نهاد و تغییر شکل یافت. ورود مسلمانان به ایران و فتوحات آن‌ها برخلاف دیگر ته‌اجم‌های تاریخ نه‌تنها اثر تخریبی بر شهرهای ایران بر جای نگذاشت؛ بلکه در اندک زمانی زمینه‌های رشد سریع آن‌ها را فراهم آورد (نقی‌زاده، ۱۳۸۵).

الگوی برآمده شهر ایرانی-اسلامی در منطقه شهری که به رض مشهور شد، بر اساس الگوی شهرنشینی تکامل‌یافته‌تری صورت می‌گرفت که خود بازتابی از شرایط سیاسی، فرهنگی اجتماعی و اقتصادی جامعه ایران بود. در این الگو عناصر اصلی زندگی شهری، در منطقه رض استقرار می‌یافتند. الگوی مزبور نشانگر گذار مناسبات اجتماعی از نظام اجتماعی باستان ایران به‌نظام اجتماعی جدید ایران در دوره اسلامی و انعکاس آرمانی آن در شکل شهر ایرانی-اسلامی بود (نقی‌زاده، ۱۳۸۵).

شهر و معماری اسلامی: به نظر می‌رسد که در مورد تعریف شهر اسلامی می‌توان گفت: شهر اسلامی به‌طور خاص فرآیندی است که همانند تحول و شدن ساکن خویش، در حال تحول بوده و همواره خویش را با نیازهای زمان و مکان و اهل خود و البته با استناد به مفاهیم و اصول و ارزش‌های اسلامی وفق خواهد داد. به‌این ترتیب شهر اسلامی ماهیتی است ثابت که در هر مکان و زمان تجلی ویژه‌ی خویش را خواهد داشت. به‌عبارت‌دیگر، شهر اسلامی ماهیتی است بالقوه که می‌تواند در هر زمان و مکانی با توجه به فن‌آوری و مصالح و دانش و هنر و فرهنگ بومی که با اصول و ارزش‌های اسلامی در تعارض نباشند تفسیر و تجلی خاص خویش را داشته باشد (نقی‌زاده، ۱۳۸۵).

صفات شهرسازی ایرانی - اسلامی: صفات شهر اسلامی بر اساس متون اسلامی را علاوه بر شهر اسلامی شهر زیبایی، بر اساس دوازده صفت به شرح: شهر تجلی توحید، شهر عبودیت و عبادت، شهر تقوا، شهر هدایت، شهر ذکر و تفکر، شهر عدالت، شهر اصلاح، شهر شکر، شهر عبرت، شهر امنیت، شهر احسان و شهر میانه‌دسته‌بندی می‌نماییم (نقی‌زاده، ۱۳۷۸).

شهر اسلامی، شهر تجلی توحید است. فرق است بین "احد" و "واحد" و بین "فرد" و "یک" برای تجلی توحید در شهر اسلامی، می‌توان از وحدت‌هایی سخن گفت که وحدانیت خالق هستند، بدون اینکه شباهتی به احدیت او داشته باشند (نقی‌زاده، ۱۳۷۸). وحدت طبیعت، وحدت جامعه، وحدت کالبد شهر و امثال آن از جمله وحدت‌هایی هستند که لازم است در شهر اسلامی وجود داشته باشند تا بتوانند جامعه را به سمت وحدت اصلی رهنمون سازند در بررسی صفت عبودیت و عبادت به‌عنوان یکی از صفات الهی شهر اسلامی نیز به داشتن توجه خاص به عناصر شاخص عبادی و نیایشی شهر، مثل مساجد و حسینیه‌ها، تأکید خاص شده است (نقی‌زاده، ۱۳۷۸) و برای رسیدن به این هدف لازم است مواردی مثل مکان‌یابی مناسب مساجد در طراحی ساختار کالبدی شهر به‌گونه‌ای که هیبت و هویت مساجد حفظ شود و یا طراحی خاص نمادگرایی معماری مساجد یا هویت آن‌ها که ریشه در فرهنگ اسلامی دارد، توجه زیادی شود. در بررسی این صفت شهر اسلامی نیز ملاحظه می‌گردد که از راه‌های اصلی به حقیقت درآمدن روح عبودیت در شهر اسلامی، برقراری صفاتی مثل تقارن، هماهنگی، معماری نمادگرایی با نگاهی آسمانی (که جملگی آن‌ها از مفاهیم زیبایی هستند)، در عناصر شاخص عبادی و نیایشی شهر و ساختار کالبدی شهر اسلامی است (رفیق‌دوست و شهبان، ۱۳۸۷).

از دیگر صفات شهر اسلامی "تقوا" است. تقوا را می‌توان به‌عنوان عامل از بین بردن و یا عدم ایجاد زمینه بروز گناه معنی نمود (نقی‌زاده، ۱۳۷۸). استاد مطهری درباره مفهوم و لزوم رعایت تقوا چنین می‌نگارد: "تقوا به معنای عام کلمه لازمه زندگی هر فردی است که می‌خواهد انسان باشد و تحت فرمان عقل زندگی کند و از اصول معینی پیروی نماید. تقوای دینی و الهی یعنی این که انسان خود را از آنچه از نظر اصولی که دین در زندگی معین کرده خطا و گناه و پلیدی وزشتی شناخته‌شده، حفظ و صیانت کند و مرتکب آن‌ها نشود". بدین ترتیب مشخص می‌شود که از جمله مهم‌ترین راه‌های گسترش تقوا در شهر اسلامی پرهیز از ایجاد زمینه‌های سخت‌افزاری تماس با خطا، گناه، پلیدی وزشتی است و همین موضوع بیانگر این است که هر چه مفهومی متضاد زیبایی دارد باید از شهر اسلامی زدوده شود.

از دیگر صفات شهر اسلامی، ذکر و تفکر است. نقی‌زاده معتقد است تجلی کالبدی این صفت در شهر اسلامی از سه طریق کلی به شرح زیر امکان‌پذیر است: ۱- تماس مداوم و نزدیک با طبیعت و عناصر طبیعی و توجه به قدرت گسترده آفریدگار جهان هستی که خود موجب ذکر در انسان می‌شود. ۲- بهره‌گیری از آیات قرآنی در ترکیب با سایر هنرها در جاهای مختلف شهر. ۳- بهره‌گیری از نمادها و نشانه‌هایی که معنای معنوی و روحانی را در خویش مستتر دارند در سطح شهر، در بررسی هر یک از این موارد، ارتباط بی‌قیدوشرط آن‌ها با زیبایی

فراوان است. طبیعت با تمام زیبایی‌ها و شگفتی‌های مستتر در خود حکایت از قدرت مطلقه خداوند دارد. به‌منظور ارتباط بهتر انسان با طبیعت، همان‌گونه که در شهرهای سنتی نیز ملاحظه می‌شود: شهر با طبیعت پیوند دارد و این پیوند همان‌گونه که گفته شد علاوه بر زیبایی عامل تذکر به انسان نیز است. در استفاده از آیات قرآنی در سطح شهر نیز به توأم بودن آن با سایر هنرها توصیه شده است (رفیق‌دوست و شهبان، ۱۳۸۷). مفهوم سایر صفات شهر اسلامی، مانند عدالت، هماهنگی، اصلاح، امنیت، احسان و میانه نیز کاملاً واضح است و از توضیح آن صرف‌نظر می‌شود.

تعامل فناوری‌های نوین معماری جهان با معماری ایرانی - اسلامی: ورود تکنولوژی به یک جامعه، چالش‌ها و کثرت‌گرایی‌هایی را در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی - اجتماعی مطرح می‌کند که مهم‌ترین آن‌ها بحران فرهنگی و بحران هویت است؛ چراکه در مقایسه با عناصری چون سرزمین، نژاد، قومیت و نظایر آن‌ها، فرهنگ، یکی از مهم‌ترین عناصر هویت‌ساز محسوب می‌شود. هم‌اکنون کمرنگ شدن مرزهای فیزیکی و نزدیکی انسان‌ها به یکدیگر، باعث ایجاد یک هویت جهانی با اشتراکات فرهنگی شده است. در این خصوص، هنر معماری به دلیل ارتباط مستقیم با زندگی عینی انسان‌ها، در مواجهه با پدیده جهانی شدن نقش مهمی را در تعمیق و یا تضعیف فرهنگ و هویت بازی می‌کند. معماری معاصر ایران نیز به دلیل تغییر نیازهای فضایی - کالبدی، اجتماعی - فرهنگی، اقتصادی و سیاسی جامعه و مردم، راه‌حل‌های جدیدی را می‌طلبد. چراکه فناوری، حقیقت شرایط حال است (آصفی و ایمانی، ۱۳۹۱: ۲۱-۳۴).

به نظر می‌رسد که ارائه رویکردهایی در جهت کمک به معماری معاصر ایران که در عین توجه به شرایط مکانی-زمانی، گامی در جهت بازپروری و احیای دوباره فرهنگ و هویت ملی با بهره‌برداری مناسب از فناوری‌های نوین بردارد، ضروری و اجتناب‌ناپذیر است. در این خصوص در مقاله "چالش‌های فناوری‌های نوین در معماری و تعامل آن با ارزش‌های معماری اسلامی ایران" پژوهشگران، رویکردی را ارائه نموده‌اند که بتواند در عین بهره‌گیری از دانش و فناوری روز جهان، شرایط خود بستر و ویژگی‌های محیطی، فرهنگی - اجتماعی، اقتصادی، توان و مهارت مجریان را نیز در نظر داشته باشد. درواقع این رویکرد در عین جهانی بودن، بومی است و از آن به‌عنوان رویکرد "جهانی - بومی" نام‌برده شده است (آصفی و ایمانی، ۱۳۹۱: ۲۱-۳۴). آنچه در ذیل آمده است، فقط تبیین چالش‌ها و راه‌حل‌های آن در حوزه فرهنگی - اجتماعی این رویکرد است.

جدول ۱- ارائه راه‌حل‌هایی در تقابل با چالش‌های پیش رو در حوزه فرهنگی - اجتماعی معماری در تعامل با فناوری‌های نوین

راه‌حل‌های ارائه شده	چالش فناوری به‌عنوان تهدید در معماری در حوزه فرهنگی - اجتماع
<ul style="list-style-type: none"> • بازپروری و احیای دوباره فرهنگ‌های ملی همراه با ابداع و فناوری با تحلیل موارد • مشابه دیگر سرزمین‌ها (خود جدید = تعامل بین فرآیندهای جهانی و محلی) • بازیابی و بازتعریف وجود خود در درون نه از سنت‌ها و مکان پیوند گذشته به حال و تداوم زمانی در آینده • مسئولیت در برابر فناوری و استفاده از تمدن خودی در فرم‌ها و پوسته‌ها • هویت فرهنگی و اقتصادی نو • ملت جهان‌وطن - شهروند جهانی • معنا گرفتن هویت ملی کنونی بر اساس همسازی با دیگر ملت‌ها و بازسازی هویت‌های ملی جدید • ارتقاء دائمی توان خود در عرصه‌های گوناگون و رصد فرصت‌ها و تهدیدها و مواجهه فعال و خلاق • بومی‌گرایی مدرن • شبکه اینترنت و ماهواره جهت خدمات عمومی 	<ul style="list-style-type: none"> • پیشرفت جهانی علم و فناوری ماشینی و استفاده همسان از آن • بحران هویت و معنا • جدایی فضا و زمان از قید مکان • کنار زدن فرهنگ خودی و تقلید صرف از غرب • بحران فرهنگی ناشی از نابودی فرهنگ بومی و سنتی قوم گیرنده در برابر فرهنگ همراه تکنولوژی • فراموشی مکان و یکسانی شکلی بناها • تهدیدات زیست‌محیطی ناشی از فناوری صنعتی • دگرگونی فناوری ارتباطات و شکل‌گیری هویت‌های نو • تضعیف فرهنگ و هویت ملی و دینی • از بین رفتن مرزهای فیزیکی

(مأخذ: آصفی، ایمانی، ۱۳۹۱: ۲۱-۳۴)

مفهوم فضای شهری

فضای شهری به باور اندیشمندان معماری و شهرسازی، فراتر از فضای کالبدی و مؤلفه‌های هندسی آن است. فضای شهری در یک تعریف عام، شامل فضای زندگی شهروندانی است که آگاهانه یا ناآگاهانه برای رسیدن به مقاصد مختلف طی می‌شود (پاکزاد، ۱۳۷۵). "ماتین خیابان‌ها، بلوارها، میدان‌ها، پارک‌های شهر به انضمام نماهای ساختمانی که آن فضا را تعریف نموده‌اند، جزء فضای شهر و در حیطه مطالعات طراحی شهری می‌داند (کلکار، ۱۳۷۸). لنگ نیز عرصه عمومی را متشکل از فضای بین ساختمان‌ها می‌داند (سلطانی و نامداریان، ۱۳۸۹: ۱۲۶). فضای شهری، فضای خالی بین ساختمان‌ها نیست، بلکه مفهومی است دربرگیرنده‌ی محیط کالبدی، فعالیت‌ها، رویدادها و روابط میان آن‌ها (مدنی‌پور، ۱۳۸۴). از نظر کالن، فضای شهری مهم‌ترین مکان برای نمایش دادن و اهمیت بخشیدن به رویدادها و واقعه‌های اجتماعی است (کالن، ۱۳۷۷). نکته کلیدی در موفقیت فضای عمومی، وجود یک بستر تبادل است. بدون حضور فعالیت‌های اقتصادی در سطوح و لایه‌های مختلف نمی‌توان فضای شهری ایجاد کرد. از آنجاکه تبادل فقط در فعالیت‌های تجاری خلاصه نمی‌شود، فضاهای عمومی شهر بایستی امکان ایجاد ارتباطات اجتماعی و فرهنگی را نیز فراهم آورند (کارمونا و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۹۵). در جدول زیر تعاریف و مفاهیم کلیدی فضای شهری در دوره‌های مختلف گردآوری شده است.

جدول ۲- تعاریف و مفاهیم کلیدی فضای شهری در دوره‌های مختلف

دوره زمانی	رویکرد غالب	صاحب‌نظران	مفاهیم کلیدی
دوره اول: انقلاب صنعتی تا ۱۹۶۰	تأکید بر ادراک فضایی و بصری	کامیلوسیتته	تداوم بصری در حرکت پیاده
		گوردون کالن	توجه به دیدهای متوالی عابر پیاده در طراحی فضاهای شهری
		راب کریر	توجه به عناصر و جنبه‌های کالبدی عرصه عمومی شهر
		آلدوروسی	توجه به جنبه‌های کالبدی عرصه عمومی شهر
		کلیف ماتین	معرفی عناصر اصلی طراحی شهری با تأکید بر نقش خیابان و میدان در شهر
		کریستوفر الکساندر	رشد تدریجی و نظم غیر هندسی فضاهای شهری
		علی مدنی پور	بازشناخت طراحی شهری با نگرشی بر فرآیند اجتماعی-مکانی فضای شهری
دوره دوم: ۱۹۶۰ تا ۱۹۹۰	تأکید بر تأثیرات محیطی - رفتاری	جهانشاه پاکزاد	معرفی انواع فضاهای شهری و تبیین اصول طراحی هریک با رویکردی بومی
		کوبین لینچ	گره، لبه، نشانه، مسیر و حوزه عناصر پنج‌گانه سازنده سیمای شهر
		آموس راپاپورت	موقعیت غیر انفعالی انسان در مقابل محیط جهت‌یابی عابران پیاده در محیط‌های شهری
		رومدی پاسینی	جهت‌یابی مردم در فضای شهری و توجه به نیازهای ویژه کاربران
		التمنت، هولویل ومور	بررسی تأثیرات روانی - ذهنی فضاهای شهر بر مردم
		جان لنگ	دریافت آدمی از فضا تصورات مردم از محیط به‌عنوان نوعی طرح‌واره ذهنی
دوره سوم: ۱۹۹۰ تاکنون	رویکرد تقویت تعاملات اجتماعی	حسین بحرینی	ارائه ضوابط مناسب طراحی با تحلیل کمی و کیفی فضای خیابان و الگوهای رفتاری استفاده‌کنندگان به‌ویژه عابران پیاده
		حنا آرننت	قلمرو عمومی عامل اصلی برو نگری وزندگی سیاسی و عمومی
		پاول زوکر	میدان عامل تبدیل جامعه به اجتماع نه صرفاً محل تجمعی از افراد
		جین جیکوبز	پیاده‌روها عامل ایجاد امنیت و تقویت اجتماعی
		ویلیام وایت	تأکید بر نقش اجتماعی فضاهای شهری
		یان گل	سه گروه فعالیت در فضای شهری؛ ضروری، انتخابی، اجتماعی
		اولدنبرگ	تأکید بر عرصه‌های عمومی شهر به‌عنوان مکان سوم (خانه و محل کار؛ مکان اول و دوم)
کلر کوپر مارکوس	ارزیابی محیط سکونت و معرفی فضاهای شهری هفتگانه		

دوره زمانی	رویکرد غالب	صاحب‌نظران	مفاهیم کلیدی
تأکید بر حرکت در فضای شهری و گسترش پیاده‌مداری	تأکید بر حرکت در فضای شهری و گسترش پیاده‌مداری	تونی گارنیه	حفاظت آب و هوایی پیاده‌ها، عبور پیاده‌ها از درون فضاهای سبز
		اشپرای رگن	پیاده‌روی ایجادکننده بیش‌ترین سطح تماس با یک مکان شهری
		لارنس هالپرین	اولویت حرکت پیاده در فضای شهری، افزایش کیفیت پیاده‌روی
		ادموند بیکن	نظام‌های حرکتی عامل پیونددهنده کل شهر، حرکت پیوسته عامل تجربه فضا
		هیلبیر	ارتباط میان حرکت (عمدتاً پیاده) و وضعیت فضاهای شهری
		مایکل ای آرث	تمرکز بر کاهش یا حذف اتومبیل در فضاهای شهری
رویکرد ایجاد امنیت و مقیاس انسانی در فضای شهری	رویکرد ایجاد امنیت و مقیاس انسانی در فضای شهری	لویس مامفورد	شهر مکان تبلور فرهنگ و دفاع انسان در مقابل اتومبیل
		فرانسیس تیبالدز	توجه به مقیاس انسانی در تمامی اجزای شهری
		آندره دوآنی پیتز کنز	کاربری مختلط، بازگشت به ساختار محلات سنتی، طراحی شهری باکیفیت
ملاحظات زیست‌محیطی و پایداری	ملاحظات زیست‌محیطی و پایداری	الزلیتکا دین برنان	طراحی فضاهای عمومی در جهت گسترش ادراکات ایمنی و کاهش جرم و ترس از جرم
		سرگئی چرمایف	توجه به عوامل تهدید محیط‌زیست انسانی در شهرها
		گرهام هاگتون کولین هانتر	ارتباطات سازنده میان ساختمان‌ها، مسیرها و فضاهای باز
		هوگ بارتون	شبکه فضای باز برای مدیریت آلودگی و افزایش فضای سبز محلی
		ریچارد راجرز	عرصه عمومی مشوق اجتماعی و عامل تحرک

(مأخذ: کاشانی جو، ۱۳۸۶: ۹۵-۱۰۶)

معرفی حوزه و محدوده مورد مطالعه

تصویر ۱- عکس هوایی شهر همدان (مأخذ: google earth)

همدان یکی از شهرهای مهم تاریخی و فرهنگی به شمار می‌رود. این شهر در ۳۶۰ کیلومتری جنوب غربی تهران، در ارتفاع ۱۸۰۰ متری از سطح دریا قرار دارد. شهر همدان دارای عرض شمالی حداقل ۳۴ درجه و ۳۵ دقیقه و حداکثر ۳۵ درجه و ۱۴ دقیقه و طول شرقی حداقل ۴۸ درجه و ۲۰ دقیقه و حداکثر ۴۹ درجه و ۳۰ دقیقه است. شهر همدان به ۵ منطقه و به ۸۴ محله تقسیم شده است. میدان امام خمینی (ره) که در مرکز شبکه‌ی شعاعی شهر همدان قرار گرفته است، شامل ۶ خیابان اصلی است که هر کدام با عرض ۳۰ متر و زاویه ۶۰ درجه نسبت به یکدیگر به شش‌جهت شهر کشیده شده و از ۴ گره (تقاطع) شامل میدان امام حسین (ع)، میدان سپاه، میدان مفتوح و پروانه‌ها و میدان شریعتی و کمان‌های زیادی تشکیل شده است.

بازار همدان: بازار قدیمی همدان که مجموعه‌ای است از بازار سنتی و کاروانسراهای شهر همدان از ۳۸ بازار و راسته‌بازار و ۲۶ سرا و کاروانسرا تشکیل شده است که بازمانده‌ای است از معماری دوره قاجاریه و با وسعتی در حدود ۳۰ هکتار به دو صورت عمده‌فروشی و خرده‌فروشی فعالیت می‌کنند که در حداقل دو خیابان اکباتان و باباطاهر و دورادور مسجد جامع همدان قرار گرفته است. در گذشته به علت موقعیت خاص جغرافیایی همدان و قرار گرفتن در مسیر راه‌های ارتباطی شهرهای غربی و نیز زائران انبوهی که از ایران میانه و مناطق دوردست جهت زیارت عتبات عالیات - در همدان توقف می‌نمودند، این شهر از اهمیت خاص اقتصادی و جغرافیایی به‌ویژه از دوران صفویه و توأمانی دین و سیاست برخوردار بوده است. بازارهای همدان مانند بازارهای اغلب شهرهای قدیمی مسقف‌اند و از بافت معماری اسلامی

برخوردارند، جزء ۹ راستا، بقیه در دو سه دهه قبل به دستور مسئولان وقت، از باب تجددگرایی سقف آن‌ها را برداشته و باگذشت زمان صاحبان اماکن تجاری برای استفاده از زیربنای بیشتر طرفین آن‌ها را خراب کرده‌اند، که با تیرآهن و دیوارهای تیغه‌ای بازسازی کرده، اصالت خود را از دست داده‌اند. هر یک از راستاها در بازار مختص یک نوع مال‌التجاره یا پیشه‌ورانی است که دارای حرفه مشترکی هستند. براساس نیازهای بازار عناصری شکل گرفت که در بازار تأثیر به‌سزایی داشتند. در این بازار نیست مانند سایر بازارهای دوران قاجاریه، سبزه‌میدان، تیمچه، دالان و کاروان‌سراها و حمام‌ها بوده است. بازار همدان با همه آسیب‌های وارده بر آن از زیباترین آثار معماری ایران محسوب می‌شود که بازدید از آن حس پویایی و فضای زنده و پرتحرک را در ذهن بیننده‌ای جاودان می‌سازد.

ارائه شاخص‌ها و اصول فضای شهری

در بررسی و بازشناسی مفهوم فضای شهری که در مبانی نظری بدان اشاره شد، به معرفی شاخص‌های فضای شهری برگرفته از بررسی نظریات اندیشمندان در این زمینه پرداخته شد که در این قسمت از بررسی و مطالعه جدول ۲ و هم‌پوشانی تمامی نظریات اندیشمندان این حوزه به ارائه شاخص‌هایی کلی فارغ از رویکردی خاص، برای هر نوع فضای شهری ارائه می‌شود:

جدول ۳- شاخص‌های فضای شهری

شاخص‌های فضای شهری	
مقیاس انسانی	ایمنی و امنیت
پیاده‌مداری	انعطاف‌پذیری
تعاملات اجتماعی	آسایش و آرامش
هویت و حس تعلق به فضا	خوانایی
زیبایی بصری (تناسبات بصری و وجود فضای سبز و پوشش گیاهی)	

ارائه شاخص‌ها و صفات شهر اسلامی: پژوهش پس از مرور ادبیات نظری در زمینه تبیین مفهوم و شاخص‌ها و صفات شهر ایرانی-اسلامی به صفات آورده شده در جدول ۴ رسیده است که به‌منظور بررسی و تحلیل دقیق‌تر موضوع پژوهش لازم است تا به ارائه معادل مفهومی برخی از صفات ارائه‌شده، پرداخته شود.

جدول ۴- ارائه مدل مفهومی صفات شهر اسلامی

معادل مفهومی این صفت	صفت شهر اسلام (جلوه‌ای از زیبایی)
زیبایی بصری	تجلی توحید (وحدت)
	هماهنگی
زیبایی معنایی و محتوایی	شکر
	ذکر و تفکر
مقیاس انسانی	هدایت
هویت	عبودیت
امنیت	امنیت
اصلاح	اصلاح
عدالت	عدالت
تعادل	میانه
مقیاس انسانی	تقوا
سادگی	سادگی
مشارکت و تعاملات اجتماعی	احسان

تبیین ارتباط بین شاخص‌های فضای شهری با صفات شهر ایرانی - اسلامی: پس از بررسی دو مرحله فوق، در قالب چک‌لیست ۱ به بیان شاخص‌های فضای شهری با هویت ایرانی اسلامی پرداخته می‌شود.

جدول ۵- تبیین ارتباط بین شاخص‌های فضای شهری با صفات شهر ایرانی-اسلامی

شاخص‌های فضای شهری	مقیاس انسانی	پایه مداری	تعاملات اجتماعی	هویت و حس تعلق به فضا	زیبایی بصری	ایمنی و امنیت	انعطاف‌پذیری	آسایش و آرامش	خوانایی
صفات شهر اسلامی									
زیبایی بصری									
زیبایی معنایی و محتوایی									
مقیاس انسانی									
هویت									
امنیت									
اصلاح									
عدالت									
تعادل									
مقیاس انسانی									
سادگی									
مشارکت و تعاملات اجتماعی									

وابسته
  نسبتاً وابسته
  بی تفاوت

در جدول ۶ به بیان شاخص‌های اصلی فضای شهری با هویت ایرانی-اسلامی پرداخته می‌شود:

جدول ۶- ارائه شاخص‌های فضای شهری با هویت ایرانی-اسلامی

شاخص‌های فضای شهری با هویت ایرانی - اسلامی	
مقیاس انسانی	ایمنی و امنیت
زیبایی بصری	عدالت
زیبایی معنایی و محتوایی	تعادل
هویت و حس تعلق به فضا	آسایش و آرامش
مشارکت و تعاملات اجتماعی	خوانایی

بررسی شاخصه‌های فضای شهری با هویت ایرانی - اسلامی در محدوده مورد مطالعه

تصویر ۲- مقیاس انسانی

۱- **مقیاس انسانی:** رعایت شاخص مقیاس انسانی، یعنی طراحی و برنامه‌ریزی بر اساس عامل انسان. بافت مورد مطالعه، بافتی قدیمی است که اغلب ساختمان‌های موجود با رعایت اصول معماری و شهرسازی ایرانی- اسلامی، رعایت شاخص مقیاس انسانی را نیز در پی داشته‌اند و این جز اصلی‌ترین ویژگی بارز این راسته به شمار می‌آید.

ویژگی‌ها و پیشنهادهای:

- مفید ساختن دیوارهای ساختمان‌ها از طریق کاربرد فعالیت جذب که اکثراً افراد با آن تقابل می‌کنند.
- ارتقاء احتمال نفوذ فیزیکی در ساختمان‌ها و فضاهای شهری
- استفاده از مقیاس کوچک و مشاهده مقیاس انسانی در طراحی
- توانایی طراحی انعطاف‌پذیر برای افزایش قابلیت‌ها و فعالیت‌های ساختمان

۲- زیبایی بصری (زیبایی معنایی و محتوایی)

در محدوده مورد مطالعه، غالب بودن کاربری تجاری و نصب الحاقات مختلف تبلیغاتی به جداره‌ها و همچنین مناسب نبودن کفپوش معابر در برخی عواملی هستند که منجر به اغتشاش بصری شده است؛ اما به‌طور کل به سبب قدیمی بودن بافت و نوع مصالح استفاده‌شده در آن که مصالحی بومی است، در نقاطی هم موجب زیبایی بصری و همچنین زیبایی محتوایی شده است.

تصویر ۳- زیبایی بصری

ویژگی‌ها و پیشنهادهای:

- استقرار طرح‌های گرافیکی با توجه به شرایط ناظر: سرعت خواندن، فاصله، قد ناظر، زاویه دید مناسب، مسیر تردد.
- انتخاب مصالح مناسب برای عناصر گرافیکی با توجه به شرایط آب‌وهوایی، میزان تابش نور خورشید، خشکی و رطوبت هوا، بارندگی و گرما و سرمای محیط

- تناسب مواد و مصالح با موقعیت محل مورد نظر از لحاظ محتوایی و زیبایی‌شناسی (نظیر آجر و سنگ در اماکن تاریخی و باستانی)
- رعایت مقیاس و اندازه گرافیک‌های محیطی با نوع قرارگیری آن‌ها در انواع فضای شهری
- ایجاد خلاقیت در طراحی المان‌ها از طریق تنوع در رنگ، نورپردازی و مواد و مصالح در یک اجرای محیطی
- هماهنگی فرم طراحی شده با مضمون مورد نظر
- حفظ وحدت در روش بیان و انعکاس آن در اجرای طرح‌های گرافیکی
- استفاده از علائم و نشانه‌های مهیج و جالب توجه در مناطق یکنواخت
- حذف عوامل بصری زائد برای تشدید دیده شدن عناصر گرافیکی مورد نظر

۳- هویت و حس تعلق به فضا: بدون شک، یک بافت تاریخی مانند بازار مظفریه که عمدتاً کاربری تجاری را شامل می‌شود و در مقیاس شهری عمل می‌کند و همچنین به‌عنوان یک نشانه شهری در نزد عموم مردم همدان، خصوصاً افراد قدیمی‌تر شناخته شده است، از هویت و حس تعلق بالایی به‌عنوان یک فضای شهری برخوردار است که این مطلب را مشاهدات و مصاحبات میدانی صورت گرفته با کسبه قدیمی بازار، تأیید می‌نماید.

ویژگی‌ها و پیشنهادها:

- استفاده از سمبل‌ها و نشانه‌های گرافیکی مرتبط با فرهنگ و روحیات مردم جامعه
- استفاده نمادین از رنگ‌ها در فضای شهری متناسب با وقایع و رویدادهای تاریخی
- استفاده از تصویر شخصیت‌ها و مشاهیر علمی، ادبی و... در طراحی
- بیان تصویری عناصر گرافیکی در ارتباط با ماهیت و معنای مکان‌های شهری و در نتیجه قابلیت بازشناسی و تعمیم کلیه عناصر بصری به محتوی و شاخصه‌های هر مکان
- به‌کارگیری و نورپردازی خاص و ویژه نظیر ساخت پویانمایی‌های نوری پیرامون ساختمان‌های مهم و تاریخی
- ایجاد هماهنگی و تناسب میان نوشتار و نشانه‌ها از طریق انتخاب صحیح اندازه حروف نسبت به ابعاد نشانه‌ها
- طراحی ویژگی‌های تصویری عناصر محیطی، با توجه به موقعیت قرارگیری در فضاهای شهری مختلف
- استفاده از رنگ‌ها با تأکید بر جنبه نمادین و نشانه‌ای آن‌ها در تبلیغات مختلف

۴- مشارکت و تعاملات اجتماعی: هر فضای شهری به سبب حضور پذیری بالای آن، به‌تبع منجر به ایجاد تعاملات اجتماعی در آن فضا خواهد شد. در بازار مظفریه نیز به سبب حضور بالای افراد در آن و وجود کاربری‌های تجاری، این تعاملات اجتماعی هم در بین کسبه بازار و هم در بین افراد عبوری باهم صورت می‌گیرد؛ ولی یکی از مشکلات موجود در این زمینه، عدم وجود مبلمان مناسب به این منظور است.

ویژگی‌ها و پیشنهادها:

- برگزاری مراسم خاص فرهنگی-مذهبی
- برنامه‌های سرگرم‌کننده مانند تئاتر خیابانی یا ارائه آثار هنری
- تعاملات اجتماعی و ارتباط افراد در طبقات اجتماعی مختلف در برابر هم
- انواع مبلمان محدوده‌های پیاده سبب مکث و توقف انسانی در فضا و ایجاد حس مکان علاوه بر جنبه عملکردی می‌شود.
- طراحی مناسب مصالح کف سازی چه در نوع و چه در تنوع آن‌ها.

تصویر ۴- مشارکت و تعاملات اجتماعی

۵- ایمنی و امنیت (آسایش و آرامش): به دلیل عبور و تردد سواره از این بازار، عمدتاً تداخل سواره با پیاده اتفاق می‌افتد که این موضوع ایمنی عابران را به خطر می‌اندازد و آسایش و آرامش که از مشخصه‌های اصلی یک فضای شهری مطلوب است را از بین می‌برد. شاخص امنیت را باید هم در زمان روز و هم در شب بررسی نمود؛ محدوده مورد مطالعه به جهت کاربری تجاری غالب یعنی طلافروشی معمولاً در ساعات خلوت و نیمه فعال از امنیت کمتری برخوردار بود در مصاحبه‌های صورت گرفته، برخی افراد، به‌اتفاق افتادن سرقت در

تصویر ۵- ایمنی و امنیت

زمان‌های اوج شلوغی بازار، اذعان داشتند و این مسئله با توافق مالکین و کسبه بازار به ایجاد ایستگاه نیروی انتظامی انجامید که توانست امنیت را برقرار کند.

ویژگی‌ها و پیشنهادهای:

- عدم وجود اشراف مزاحم
- افزایش نظارت
- اجتناب از ایجاد فضاهایی که نظارت اجتماعی بر آن کم است
- طراحی مکان‌هایی برای نشستن افراد بخصوص سالخوردگان
- ایمنی در برابر محیط: ایمنی فضا در مقابل عوامل جوی مانند بارش باران
- تداوم مسیر پیاده

۶- عدالت (تعادل): واژه‌ای در سطح کلان می‌باشد که شاید بررسی این شاخص در سطح محدوده مورد مطالعه فقط به موضوع پراکنش منطقی و عادلانه کاربری‌ها و خدمات به منظور رفع نیاز عموم افراد معطوف شود که باهدف، می‌توان اذعان نمود که این پراکنش عادلانه در سطح بازار اتفاق افتاده است و پاسخگوی نیاز اکثر افراد با توجه به عملکرد تجاری آن است. بررسی شاخص تعادل نیز جنبه‌های گوناگونی را در برمی‌گیرد که در این بحث فقط به جنبه زیبایی‌شناختی آن در بافت، خصوصاً در جداره‌ها اشاره می‌شود؛ در این رابطه می‌توان گفت که به جهت تراکم بالای برخی ابنیه جدید در بین ابنیه قدیمی با تراکم پایین تفاوت در استفاده از نوع مصالح در بین ابنیه قدیمی و جدید نیز باعث اغتشاش بصری و برهم زنی تعادل بصری شده است.

تصویر ۷- عدالت

تصویر ۶- عدالت

ویژگی‌ها و پیشنهادهای:

- امکان برقراری ارتباط اجتماعی به دیگران
  - امکان ایجاد تعامل میان زنان و مردان و گروه‌های مختلف سنی جنسی از طریق ایجاد و تقویت فضاهای عمومی
  - همه‌شمول بودن فضا
  - ترکیبی از مغازه‌ها، زمینه‌ای بازی برای بچه‌های کوچک، وجود نیمکت برای نشستن مادران و مکان‌های تفریح
- ۷- خوانایی:** وجود نشانه‌هایی شاخص در سطح بافت مورد مطالعه از جمله کاربری‌های تجاری خاص صنف طلافروشی منجر به خوانایی شده است، اما به جهت یکنواخت بودن فرم و عملکرد در قسمت‌هایی از سطح بازار، از منظر افراد غریبه با بافت، گاهی با سردرگمی در بافت روبه‌رو می‌شوند.

ویژگی‌ها و پیشنهادهای:

- وجود معماری یکپارچه و همگن در سیمای جداره همراه با داشتن وضوح و خوانایی
- امکان تشخیص موقعیت برای همه
- ایجاد نما و سیمای شهری مناسب و ماندگار در ذهن

- استفاده از علائم و نشانه‌ها
- طراحی مناظر خوانا به‌منظور درک سریع فضا
- تقویت مرکز محلات برای حضور بیشتر مردم بخصوص بانوان در اجتماع
- لبه‌های تعریف‌شده و مطلوب در جداره خیابان
- وجود شفافیت در لبه‌ها و جداره‌ها (درک مناسبی از فضای درون خود دعوت‌کنندگی لازم برای جذب مخاطب)
- ارتفاع ساختمان‌ها: خط آسمان بسیار مهم است فعالیت‌ها را دسته‌بندی می‌کند و موقعیت مغازه‌ها را بهتر می‌کند و باعث ارتقاء خوانایی می‌شوند.
- استانداردها و ابعاد: استاندارد عناصر و ابعاد می‌باشد، در عین رعایت اصول فنی زیبایی و تناسبات بصری
- تناسبات نما و ریتم‌های افقی و عمودی آن: طبق اصول متداول پاسخ‌دهندگی بصری سامان داده شود.
- جزئیات طبقه همکف نما: مهم‌ترین عامل موفقیت خیابان وجود جاذبه‌های تجاری برای مردم است. آن‌ها با جلب‌توجه عابران و تشویق آن‌ها به بازدید از مغازه‌ها این مهم را به انجام می‌رسانند.

جمع‌بندی

معماری و شهرسازی که هویت یک جامعه را به نمایش می‌گذارند، باید بتوانند جامعه را به سمت ارزش‌های فرهنگی‌اش هدایت کند، امروزه شهرها تقلید و تکرار ناقص الگوهای بیگانه و غربی هستند که از جهان‌بینی حاکم بر مغرب زمین معاصر نشأت گرفته‌اند که این جهان‌بینی با اصول و ارزش‌های منبعث از جهان‌بینی اسلامی در بسیاری موضوعات و زمینه‌ها در تضاد و تناقض است. اگر مبانی فکری و به‌تبع آن شیوه زیست و اصول شکل‌دهنده فضا و مبانی طراحی از بیگانگان اخذشده و به‌طور مستقیم ملاک عمل قرار گیرند، به‌تدریج استحاله هویتی و فرهنگی رخ خواهد داد؛ اما اگر تعاملات با سایر جوامع در پرتو جهان‌بینی و فرهنگ خودی رخ دهد، تثبیت و تقویت هویت ایرانی را در پی خواهد داشت. طراحانی که با مجموعه‌ای از فرهنگ‌های مختلف موجود در یک شهر برخورد می‌کنند، باید خصوصیات و ارزش‌های خاص هر گروه را در فضاهایی که به وجود می‌آورند، متبلور سازند، در غیر این صورت سبک‌های بی‌اساس و فضاها و بناهای متکی بر تولید انبوه و فرهنگ بی‌هویت جهانی غالب شده و حس اعتمادبه‌نفس و هویت شهری را به کلی از بین خواهد برد. با عنایت به ارتباط بین جهان‌بینی و فرهنگ و معماری و شهرسازی، در هر جامعه‌ای، از جمله در جامعه‌ای تفکر اسلامی و فرهنگ ایرانی متکی به آن که فرهنگ اسلامی نه‌فقط مذهب بلکه ملیت این کشور نیز بوده است، بایستی در ساخت شهرهای اسلامی به جهت‌گیری‌های فرهنگی توجهی شایسته شود. اگر چنانچه رشد و تعالی این فرهنگ و ترویج ارزش‌های آن و احراز هویت جامعه در برابر بیگانه و بازگشت جامعه به خویش و توجه به شأن و کرامت انسان و حفظ محیط طبیعی و ایجاد رابطه مناسب بین انسان و محیط و از این قبیل امور معنوی و مادی مدنظر باشد، توجه به معماری و شهرسازی اسلامی یا به عبارتی شکل دادن محیط زندگی بر اساس اصول اسلامی ضرورت تام پیدا می‌کند. امید است با شناخت و احیای معماری و شهرسازی ایرانی - اسلامی و معرفی مجد و عظمت بسیار ارزشمند آن در ادوار گذشته، به آیندگان و همراه با نوآوری‌ها و هنرآفرینی‌ها در آینده‌ای نه‌چندان دور، شهری با هویت ایرانی - اسلامی رقم بزنیم.

منابع

- آصفی، م. و ایمانی، آ. (۱۳۹۱). چالش‌های فناوری‌های نوین در معماری و تعامل آن با ارزش‌های معماری اسلامی ایران. فصلنامه علمی - پژوهشی مرکز پژوهشی هنر معماری و شهرسازی نظر (باغ نظر)، شماره ۲۱، صص ۲۱-۳۴.
- پاکزاد، ج. (۱۳۷۵). هویت و این‌همانی با فضا. نشریه صفا، شماره ۲۱. تهران.
- رفیق‌دوست، ر. و شهابیان، پ. (۱۳۸۷). درآمدی بر شناخت وجوه زیبایی در قرآن با تأکید بر تجلی جمال توحیدی در صفات شهر اسلامی. پژوهش دینی، شماره شانزدهم.
- سلطانی، ع. و نامداریان، آ. (۱۳۸۹). بررسی تأثیر نیروهای مختلف در شکل‌گیری فضای شهری. نشریه هویت شهر، سال پنجم، شماره ۷، صص ۱۳۰-۱۲۳.
- کارمونا، م. (۱۳۸۸). مکان‌های عمومی، فضاهای شهری: ابعاد گوناگون طراحی شهری. ترجمه: قرائی، شکوهی، اهری و صالحی، تهران: دانشگاه هنر.

- کاشانی جو، خ. (۱۳۸۹). بازشناخت رویکردهای نظری به فضاهاى عمومى شهرى. نشریه هویت شهر. سال چهارم، شماره ۶، صص ۹۵-۱۰۶.
- کالن، گ. (۱۳۷۷). منظر شهرى. منوچهر طبیبیان، تهران: نشر آگاه.
- گلکار، ک. (۱۳۸۷). کندوکاوى در تعريف طراحى شهرى. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازى و معماری ایران.
- مدنی‌پور، ع. (۱۳۸۴). طراحى فضای شهرى. تهران: شرکت پردازش و برنامه‌ریزى شهرى، شهرداری تهران.
- نقی‌زاده، م. (۱۳۸۴). جایگاه طبیعت و محیط‌زیست در فرهنگ شهرهاى ایرانى، تهران: واحد علوم و تحقیقات.
- نقی‌زاده، م. (۱۳۸۵). معماری و شهرسازى اسلامى (مبانی نظرى). اصفهان: راهیان.
- نقی‌زاده، م. (۱۳۸۶). ادراک زیبایى و هویت شهر (در پرتو اسلامى). اصفهان: سازمان فرهنگى تفریحى شهرداری اصفهان.
- نقی‌زاده، م. (۱۳۸۸). طرح کلی برنامه جامع احیاء شهر اسلامى. کتاب ماه هنر.
- نقی‌زاده، م. (۱۳۸۸). صفات شهر اسلامى از نگاه قرآن کریم. صحیفه مبین. دوره دوم. شماره پنجم.